

Η ΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΕΝΑΣ ΣΚΩΤΙΚΟΣ ΜΥΘΟΣ¹

Tom Nairn*

Στις μέρες μας, αναφερόμαστε συχνά στην «αστική κοινωνία», σε μια ασαφή έννοια ασαφούς προελεύσεως. Ο Tom Nairn αποδεικνύει πως η σκωτική γέννηση του μύθου παρέχει πολλές πληροφορίες για τον ίδιο το μύθο και για τη Σκωτία που τον επινόησε.

Επιβάλλονται ορισμένες εξηγήσεις. Η προέλευση του μύθου της «αστικής κοινωνίας» είναι αρκετά ιδιόμορφη. Η έκφραση «société civile» (αστική κοινωνία)² ίσως είχε χρησιμοποιηθεί νωρίτερα, η έννοια όμως που εξακολουθεί να ενδιαφέρει τον σύγχρονο κόσμο πρωτοεμφανίστηκε στα Lowlands με την έναρξη του Σκωτικού Διαφωτισμού – δηλαδή περίπου μεταξύ του 1720 και του 1760. Η περίοδος αυτή, οριοθετημένη από τα γεγονότα της τοπικής ιστορίας, ξεκινά με τη Συνθήκη της Ένωσης του 1707 μεταξύ των σκωτικών και των αγγλικών κοινοβουλίων και καταλήγει στη σταθεροποίηση ύστερα από την εξέγερση των οπαδών του Ιακώβου το 1745-46. Εκείνη λοιπόν την εποχή τοποθετείται «ο χρυσός αιώνας» του Εδιμβούργου, μεταβατική στιγμή ύπαρξης μιας αυθεντικής αστικής κοινωνίας.

Οι κοινωνιολόγοι αποδίδουν την έννοια αυτή στο έργο του Adam Ferguson, *Essay on the History of Civil Society*. Στο τελευταίο του βιβλίο, ο E. Gellner εγκωμιάζει άλλωστε το έργο αυτό, που εξεδόθη το 1767. Το τοποθετεί στην ίδια πνευματική οικογένεια με το *Mugaddimab* του Ibn Khaldun (14ος αιώνας), καθώς τα δύο έργα βασίζονται στην ίδια αντίθεση, μεταξύ φυλετικής και στρατιωτικής κοινωνίας αφ' ενός και επέκτασης ενός εμπορικού αστικού συστήματος αφ' ετέρου. Στη Σκωτία, αυτή η σύγκρουση αξιών περιορίστηκε σε ένα πολύ στενότερο πλαίσιο από εκείνο του *Maghreb* του Ibn Khaldun. Ο ίδιος ο Ferguson γεννήθηκε στην κομητεία του Perth, ακριβώς στο όριο ανάμεσα σε ζώνες φυλετικής και αστικής οργάνωσης. Η έννοια της αστικής κοινωνίας γεννήθηκε λοιπόν από την άμεση εμπειρία μιας ιδιαίτερα βίαιης αντιπαράθεσης μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού. Η ανάλυση αυτή δεν λαμβάνει υπ' όψιν το πολιτικό στοιχείο που ήρθε να τροφοδοτήσει αυτή την αντιπαράθεση. Η Σκωτία είναι, στην πραγματικότητα, η χώρα που αποποιήθηκε με τη συνθήκη του 1707 την ανεξαρτησία της με αντάλλαγμα τον συνεχή έλεγχο των εσωτερικών θεσμών της: καλβινιστική εκκλησία, νομικό και δικαστικό σύ-

στημα, σχολεία και πανεπιστήμια. Απαρνήθηκε το Κράτος, αλλά η κοινωνία διατηρήθηκε και μάλιστα ενισχύθηκε. Η συνθήκη του 1707 αποτελείται κατ' ουσίαν από μια απαρίθμηση εγγυήσεων και υποσχέσεων προς αυτή την κατεύθυνση. Το εγγέλιμα είναι σαφώς προνεωτερικό και προ-εθνικιστικό. Αν και δεν είχε χρησιμοποιηθεί ο όρος εκείνη την εποχή, η συνθήκη παρείχε απεριόριστη αυθυπαρξία σε μια «αστική κοινωνία» διαχωρισμένη από το Κράτος. Η θρησκεία, η κοινωνική οργάνωση, η εκπαίδευση, ο πολιτισμός και η ιδιοκτησία αποκτούσαν «αυτονομία» ενώ η πολιτική, η διπλωματία και η άμυνα («το Κράτος») μεταφέρονταν αλλού, στην πρωτεύουσα μιας άλλης χώρας. Προβλεπόταν, βέβαια, η αντιπροσώπευση των Σκώτων, αλλά ήταν πολύ ανεπαρκής για να καταστήσει τη συμφωνία ισότιμη. Όπως τονίζει ο Jacques Leguez στην εισαγωγή του αξιόλογου έργου του *Η Σκωτία: ένα έθνος δίχως Κράτος* (1983) «οι πολιτι-

κοί, στο Λονδίνο, δεν απέδωσαν στη συνθήκη τον ίδιο θεμελιακό χαρακτήρα που είχε στα μάτια των Σκώτων». Μετά τον Ferguson, οι θεωρίες φιλοσόφων όπως του Χέγκελ ή του νεαρού Μαρξ καθιέρωσαν παγκοσμίως τη διάκριση μεταξύ Κράτους και αστικής κοινωνίας. Όμως η συγκεκριμένη περίπτωση του συντάγματος του βόρειου τμήματος της Μεγάλης Βρετανίας στις αρχές των νεότερων χρόνων είναι ήδη μια πρόωπη απεικόνιση αυτού που εκείνοι θεωρούν μια παγκόσμια σύλληψη. Μια πολύ ιδιαίτερη συγκυρία παραχώρησε φαινομενική αυτονομία σε μια ολόκληρη σειρά θεσμών, τόσο απομακρυσμένων από την κεντρική εξουσία του νέου Ενωμένου Βασιλείου ώστε θα μπορούσαν πράγματι να δείχνουν ότι λειτουργούν με πλήρη ανεξαρτησία. Η κοινωνία της αγοράς των Lowlands της Σκωτίας έμοιαζε να επιτυγχάνει τη διεκπεραίωση των υποθέσεων της «δίχως πολιτικές παρεμβάσεις» ή τουλάχιστον με έναν έλεγχο του Κράτους περιορισμένο στο ελάχιστο δυνατόν. Και αυτήν ακριβώς την εικόνα αντέταξαν οι *philosophes (φιλόσοφοι)*³ του Εδιμβούργου στη βαρβαρότητα των Highlands.

Αυτό είχε πολύ σημαντικές συνέπειες στην ιστορία των ιδεών. Συναντάμε τη σφραγίδα του στην κοινωνική επιστήμη που γεννιόταν τότε στη Σκωτία μαζί με το Διαφωτισμό, καθώς και (με τη μεσολάβηση του έργου *Ο πλούτος των εθνών* του A. Smith) στην εικόνα που σχημάτισαν γι' αυτόν οι πρώτοι αντίπαλοί του. Μετά την πτώση του κομμουνισμού, συναντάμε ακόμα κοινωνίες που βλέπουν σ' αυτή την ιδεολογία το μόνο οχυρό απέναντι σε ένα καθεστώς κρατισμού. Ωστόσο, επανεξετάζοντας την ιδιαίτερη κατάσταση της Σκωτίας, αντιλαμβάνομαστε πως πρόκειται μάλλον για μια ιδιαίτερη συγκυρία παρά για μια κατάσταση που προανέγγελλε μια επικείμενη γενική εξέλιξη. «Η αστική κοινωνία» ήταν ένα τυχαίο συμβάν, μια

εξαίρεση, που αφορούσε μόνο μια γενιά, από τη μάχη του Culloden (1746) ως τον νέο κόσμο που δημιούργησε η Γαλλική Επανάσταση του 1789. Δεν είναι ο καρπός της θεωρητικής αντιπαράθεσης μεταξύ των κοινωνικών οργάνωσεων των Lowlands και των Highlands, αλλά ο καρπός της αμετάκλητης στρατιωτικής ήττας που επέβαλλαν οι πρώτοι στους δεύτερους.

Όπως τονίζει ο Leguez: «πρέπει να πούμε πως κύλησαν πάνω από πενήντα χρόνια μέχρι να φανούν τα οφέλη της Ένωσης...». Αν η δυναστεία των Stuart είχε ανακτήσει την εξουσία το 1746 και είχε καταργήσει τη συνθήκη της Ένωσης, αυτή δεν θα είχε προλάβει να φανεί επωφελής. Η Ένωση θα ήταν απλώς ένα επεισόδιο που η ιστορία των αρχών της νεώτερης εποχής γρήγορα θα ξεχνούσε. Η οικονομία και κοινωνία της Σκωτίας θα είχαν εκσυγχρονιστεί με έναν άλλο τρόπο, αναμφίβολα αρκετά παραπλήσιο στα πρότυπα ανάπτυξης των μικρών ευρωπαϊκών κρατών του 19ου και 20ού αιώνα. Και ο μύθος της ανεξάρτητης αστικής κοινωνίας θα είχε μικρότερο αντίκτυπο στο σύγχρονο κόσμο.

Μετά το 1750, συνθήκες εξίσου ιδιοσυγκρασιακές με εκείνες του 1707 επέτρεψαν κατ' αρχάς την ανάπτυξη της θεσμοθετημένης αστικής τάξης του Εδιμβούργου και στη συνέχεια τη διατήρησή της μέχρι σήμερα. Σχετικά με το ζήτημα αυτό, ο Sir Walter Scott μιλούσε για «σιωπηλή οδό»: «Από το 1750, η Σκωτία καθώς δεν αποτελούσε πια φόβητρο για την αγγλική κυβέρνηση, κατάφερε, απλώς υπό την εποπτεία των θεσμών της, να προχωρήσει στη σιωπηλή οδό του πλούτου και του κύρους. Η περιφρόνηση της προσέφερε την ελευθερία κινήσεων που της είχε προηγουμένως παραχωρηθεί από φόβο...» (1826). Αφού διέσωσαν την ένωση του Αννόβερου το 1746, οι πολιτικοί του Λονδίνου άφησαν τη σκωτική αστική κοινωνία στην τύχη της μέχρι την έλευση του Κράτους-Πρόνοιας δύο αιώνες αργότερα, με την «αυτονομία» της να προστατεύεται και να εξισορροπείται ταυτόχρονα από την εξωτερική δύναμη της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.

Μπορεί η αστική κοινωνία να προσέφερε αίγλη στη σύγχρονη Σκωτία για μια μικρή περίοδο. Μακροπρόθεσμα όμως έγινε μια μόνιμη κατάρα. Η απολιτική ή μη εθνικιστική ανάπτυξη οδήγησε στο σχηματισμό μιας «ιντελιγκέντσιας» κατ' ουσίαν «αυτονομιστικής» και γραφειοκρατικής. Πέρα από τον «πλούτο και το κύρος» του Scott, η «σιωπηλή οδός» επέφερε επίσης και την υποταγή των κοινοβουλευτικών αντιπροσωπειών. Ο επιφανειακός χαρακτήρας των ικανοτήτων και του πρακτικού πνεύματος των σκώτων διοικητικών και γραμματέων έχαιρε μεγάλης εκτίμησης μέσα στο αυτοκρατορικό Κράτος. Ρεαλιστικός ορθολογισμός, υπακοή, παθητικότητα και κομπορρομμός: δυστυχώς μέσα σ' αυτή την ελάχιστη κολακευτική σύνθεση θα πρέπει κανείς να αναζητήσει την ουσία της σύγχρονης

σκωτικής ταυτότητας και όχι μέσα στον γαηλικό ρομαντισμό ή τον σοσιαλισμό όπως συνηθίζουμε να τον αποκαλούμε.

Αυτή η κατάσταση –και δεν είναι καθόλου παράξενο– προκάλεσε μια σοβαρή πολιτιστική σύγκρουση. Η ζωή και το έργο του σημαντικότερου πνευματικού ανθρώπου της Σκωτίας στον 20ό αιώνα, του Hugh MacDiarmid, δεν ήταν παρά μια αδιάκοπη κραυγή ποιητικής και πολιτικής οργής κατά των αλλοτριωμένων «ηθών» αυτού που θεωρούσε μία «απεθνικοποιημένη» αστική κοινωνία. Η δύναμη αυτής της παρόρμησης είναι επίσης αισθητή στο έργο του James Kelman. Οι περιθωριακοί προλετάριοί του, ήρωες ταυτόχρονα χριστιανοί και βωμολόχοι, μοιάζουν βυθισμένοι σ' έναν ανελέητο πόλεμο εναντίον ενός πλήθους εκδικητικών αστυνομικών, υποκριτών γραφειοκρατών, άχρηστων δασκάλων και αξιοθρήνητων πατέρων, όλο νουθεσίες. Η Γλασκώβη, ένα βήμα πριν από το βράθερο, δια-

χωρίζεται από την κόλαση μόνο από ένα λεπτό παραπέτασμα έτοιμο να καταρρεύσει. «Η εποπτεία των θεσμών μας» μετασηματίστηκε, στην πραγματικότητα, σε μια παραληρηματική παράνοια που συγκρίνεται με τον παραλογοισμό των Αψβούργων στα μυθιστορήματα του Φραντς Κάφκα. Αυτός είναι ο αντίποδας της σιωπηλής και λογικής οδού της νεώτερης Σκωτίας, μιας αστικής κοινωνίας που έχασε αυτόν ακριβώς τον αστικό χαρακτήρα της, απαρνούμενη την πολιτική και δικαιώνοντας έκτοτε κατ' αυτόν τον τρόπο τον εναντίον της ολοκληρωτικό πόλεμο της φαντασίας.

*How late it Was, How Late*⁴. Αυτός είναι ο τίτλος του πιο γνωστού μυθιστορήματος του J. Kelman. Πόσο αργά είναι πράγματι για την κοινωνία που ανακαλύπτει εκ νέου τον εαυτό

της! Ό,τι και να εννοούν στην Ανατολή μιλώντας για την αναγέννηση του ιδεώδους της αστικής κοινωνίας, δεν είναι δυνατό να υπάρχει η παραμικρή ομοιότητα.

*Μετάφραση από τα γαλλικά
Χριστίνα Παρίση
Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών
Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης*

* Ο Tom Nairn είναι συγγραφέας και δημοσιογράφος· έχει γράψει το *The Enchanted Glass*, Radius, 1988.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Liber*, τεύχος 24, Οκτώβριος 1995.
2. Γαλλικά στο κείμενο.
3. Γαλλικά στο κείμενο.
4. *Πόσο αργά ήταν, πόσο αργά*.

